

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 7 (Nisan/ April 2022), s. 264-274.
Geliş Tarihi-Received: 17.03.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 20.04.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1089110

Sovyet Türkmenistanı'nda Süreli Yayınlar Üzerine Çalışmalar (1925-1935)

Studies on the Periodical Publications in Soviet Turkmenistan (1925-1935)

Tahir AŞİROV*

Öz

XX. yüzyılda Türk dünyasında millî matbuat ayrı bir yere sahip olmuştur. 1905 yılından başlayan genelde Türkistan'da, özelde Türkmenistan'da yayımlanan millî matbuat, Türkmen dilini, edebiyatını, kültürünü ve tarihini yansıtmaktadır. Bir bakıma matbuat, döneme ışık tutan bilge niteliği taşımaktadır. 1925 - 1935 yılları arasında Türk dünyasında matbuat üzerine farklı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu zaman diliminde Sovyet Türkmenistan'ında matbuat ile ilgili çalışmaların makale düzeyinde kaldığı görülebilmektedir. Bu dönemde matbuat üzerine yapılan çalışmaları, içerik ve yöntem açısından kendi içinde birkaç kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan en dikkat çekenini ise matbuat tarihi ile ilgili yapılan çalışmalardır. Bu tür çalışmalar, Türkmen basın tarihi araştırmaları açısından ayrı bir değer, Türkmen tarihi açısından ise birer belge niteliğindedir. Nitekim Türkmenistan'da süreli yayınları yakın dönem Türkmen dilini, edebiyatını, medeniyetini, tarihini yazımında ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde farklı düşünce yapısına sahip Türkmen aydınlarının yaptığı yayınlar, Türkmen basın tarihi ile ilgili çalışmalar için önemli bir başlangıç teşkil etmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkmen basın tarihi ile ilgili bilimsel çalışmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süreli yayınlar, Türkistan, Sovyet Türkmenistan, matbuat çalışmaları.

Abstract

In the 20th century, the national press had a special place in the Turkish world. The national press, which was published in Turkistan in general and Turkmenistan in particular, which started in 1905, reflects the Turkmen language, literature, culture and history. In a way, the press has a wise quality that sheds light on the period. Between 1925 and 1935, different studies were carried out on the press in the Turkish world. However, in this period, it can be seen that the studies on the press in Soviet Turkmenistan remained at the level of articles. It is possible to divide the studies on the press in this period into several categories in terms of content and method. The most striking of these is the study on the history of printing. Such studies are a separate value in terms of Turkmen press history research and a document in terms of Turkmen history. As a matter of fact, periodical publications in Turkmenistan have a special importance in writing the Turkmen language, literature, civilization and history in the recent period. The publications made by Turkmen intellectuals with different mentalities in this period constitute an important beginning for studies on the history of the Turkmen press. After the second half of the 20th century, valuable scientific studies were carried out on the history of the Turkmen press.

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak/Türkiye, e-posta: tahirashirov@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9684-0834>.

Keywords: Periodical publications, Turkistan, Soviet Turkmenistan, press studies.

Giriş

XX. yüzyılda Türkistan’da millî matbuat gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda millî basın, siyasi ve kültürel açıdan önemli bir yere sahip olmuştur. Aynı şekilde Sovyet Türkmenistan’ında matbuat kısa sürede önemli bir konuma ve millî bilincin gelişmesi açısından etkin bir hâl almaya başlamıştır. Basın hayatında meydana gelen gelişmeler, siyasi değişimlere ve toplumsal yaşamda yeniliklere yol açmıştır. 1905 yılında Türkistan’da cedîdcilik bağlamında ışık yüzü görmeye başlayan millî basın; toplumun sosyokültürel, düşünce ve siyasi yapısında görülen değişimi yansıtan ayna olmuştur. Bir bakıma basın, döneme ışık tutan bilge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda 1925-1935 yılları arasında Türk dünyasında süreli yayınlar üzerine farklı çalışmalar yapılmıştır.

Türk dünyasında süreli yayınlar ile ilgili çalışmaları, genel olarak üç kategoriye ayırarak değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki genel bir çalışma olup, müellifin kendi dönemine kadar olan süreli yayınlar içeren kapsamlı bir eserdir. 1925-1935 yılları arasında Türk dünyasındaki matbuat ile ilgili yapılan çalışmaların başında İsmail Ramiyev’in 1926 yılında Kazan’da yayımladığı “Vakıtlı Tatar Matbuatı” (Süreli Tatar Basını) adlı eseri gelmektedir (Ramiyev, 1926). Çünkü Tatar matbuatı, Türk basın tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Tatar matbuatının Türk dünyasında millî bir basının ortaya çıkmasında ayrı bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ramiyev’in eserine Selah Atnagulov tarafından “Tatar Dilindeki Süreli Matbuat (Söz Başı Yerine)” adlı 13 sayfalık bir giriş kaleme alınmıştır (Ramiyev, 1926, s. III-XV). Bu konu, kitabın kapağında da özellikle belirtilmiştir. Atnagulov söz başında, Tatar matbuat tarihi ile ilgili önemli bilgilere yer vermektedir. Eserin içeriği “Bu kitapta” başlığı altında verilmiştir. Eserin yazarından anlamında “Düzücüsünden” ismiyle bir giriş kaleme alınmıştır (s. 1-2). Eser on altı bölümden meydana gelmektedir. Eserin bölümleri şunlardır: İlk bölümü 1905-1917 yılları arasında yayımlanan gazeteler (s. 3-32). İkinci bölüm, 1905-1917 yılları arasında yayımlanan dergiler (s. 33-56). Üçüncü bölüm, 1917-1918 yılları arasında yayımlanan “millî-burjuva” gazeteler (s. 57-72). Dördüncü bölüm, 1917-1918 yılları arasında yayımlanan “millî-burjuva” dergiler (s. 73-78). Beşinci bölüm, 1917-1918 yılları arasında yayımlanan “sosyalist” gazeteler (s. 79-90). Altıncı bölüm, 1917-1918 yılları arasında yayımlanan “askeri” gazeteler (s. 91-96). Yedinci bölüm, 1918-1919 yılları arasında yayımlanan “komünist” gazeteler (s. 97-104). Sekizinci bölüm, 1918-1919 yılları arasında yayımlanan “millî karşıdevrimci” gazeteler (s. 105-114). Dokuzuncu bölüm, 1918-1922 yılları arasında yayımlanan “kızıl cephe” gazeteler (s. 115-122). Onuncu bölüm, 1920-1925 yılları arasında yayımlanan “Sovyet ve Parti” gazeteler (s. 123-152). On birinci bölüm, 1920-1925 yılları arasında yayımlanan “köy/yerel” gazeteler (s. 153-158). On ikinci bölüm, 1920-1925 yılları arasında yayımlanan “gençler” gazeteler (s. 159-166). On üçüncü bölüm, 1917-1925 yılları arasında “Başkurdistan’da yayımlanan” gazeteler (s. 167-174). On dördüncü bölüm, 1917-1919 yılları arasında yayımlanan “Başkurdistan’da yayımlanan karşıdevrimci” gazeteler (s. 175-178). On beşinci bölüm, 1917-1925 yılları arasında “Ekim İhtilalinden sonra yayımlanan” dergiler (s. 179-198). On altıncı bölüm, 1905-1925 yılları arasında “Türlü Bilgiler” (s. 199-232).

Ramiyev’in “Vakıtlı Tatar Matbuatı” adlı eseri, Tatarca süreli yayınlar üzerine kapsamlı bir çalışmadır. Ramiyev’in süreli yayınlar tasnifi, Türk basın tarihinde, özellikle Rusya İmparatorluğu’nun işgali altında olan Türk dünyası açısından önemli bir sınıflandırmadır. Ramiyev matbuat tasnifini, genel olarak dönemsel bağlamda yayının gayesine göre belirlediği görülebilir. Ramiyev’in eserinde süreli yayınlarla ilgili uyguladığı yöntem, Türk basın tarihi açısından önemlidir. Çünkü yazar, ilk olarak

gazeteden başlayarak uyguladığı yöntem, gazetelerin isimlerini büyük harfler ile yazdıktan sonra tarihçesini, gazetenin ve muharririn resmini ve gazeteden bir parça vermektedir. Bununla yazar, hem gazeteleri hem de muharrirleri belgelemektedir. Bu açıdan eserin tarihi bir değere sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra eserin "Türlü Bilgiler" başlıklı kısmının "Türkistan'da yayımlanan süreli matbuat" isimli tablosu, Türkistan'da yayımlanan süreli yayınlar açısından temel bilgiler ihtiva etmektedir.

Bununla birlikte Türkistan'da da bu dönemde süreli yayınlar üzerine yapılan çalışmalar görmek mümkündür. Takma adı Ziya Said olan araştırmacı ve edebiyatçı Kasim Salihov'un (1902-1938) 1927 yılında "Özbek Vaktli Matbuoti Tarihiga Materiallar (1870-1927)" (Özbek Süreli Matbuatı Tarihi Üzerine Materyaller (1870-1927)) adlı eseri, Türkistan matbuat tarihi açısından değerli bir yapıttır (Said, 1974). Said eserinde, ilk olarak "Kara Dönem ve Onun Süreli Kara Matbuatı" başlığını atarak Rusya İmparatorluğu dönemindeki süreli yayınları ele almaktadır (s. 15-25). Bu bağlamda "Türkistan Vilayet Gazetesi" hakkında özel bir başlık altında yer vermektedir (s. 25-27). Yeni Dönemde Eski Yayınlar (s. 27-31), Cedidçilerin Matbuatı (s. 31-40), İnkılapçıların Gazeteleri ve Dergileri (s. 40-47), Şubat İnkılabı döneminde Cedidçilerin Matbuatı: Gazeteler ve Dergiler (s. 47-61), Özbek Süreli Yayınların Üçüncü Dönemi: Ekim İnkılabından Sonra Çıkan Gazete ve Dergiler, Gençler Matbuatı... (s. 61-116) olmak üzere detaylı bir şekilde Özbekistan'da yayımlanan süreli yayınları ele almaktadır.

Aynı şekilde bu dönemde bir diğeri ise özel çalışma olup, müellifin Türk dünyasında yayımlanan bir süreli yayın hakkında spesiyal bir yayımlanmış eserdir. Bu bakımdan "Ekinçi" gazetesinin yayımlanmasının ellinci yıl dönümü münasebetiyle 1926 yılında Bakü'de "Azerbaycan Matbuatının Elli İlliği: Ekinçi 1875-1925" adıyla yayımlanan eser, Türk basın tarihi için, özellikle bir süreli yayın hakkında yapılmış önemli bir metindir. Türk basın tarihinde, Azerbaycan topraklarında yayımlanan süreli yayınlar da önemli bir yer kaplamaktadır. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısında siyasî, sosyal ve kültürel anlamda yeni bir yapılanma içerisine giren Azerbaycan'da, Hasanbey Melikzâde Zerdâbî (1842-1907) tarafından yayımlanan "Ekinçi" gazetesi (1875-1877), Rusya İmparatorluğunun işgali altında yayımlanan gazetelerden biridir. Eserde ilk olarak Hasanbey'in "Ekinçi" gazetesi hakkında "Hayat" gazetesinde çıkan "Rusya'da Evvelimci Türk Gazetesi" başlıklı yazısı, 5-11 sayfalar arasında yayımlanmıştır. İkinci olarak Şarklı şeklinde imza atan Ağazade Ferhad'ın "Hesen Bey Melikof Zerdabî'nin Tercüme-i Halî" başlıklı bir yazı yer almaktadır (s. 13-47). Bu eser, Türk dünyasındaki gazeteler hakkında özel bir yayın olması açısından dönem itibariyle örnek yayınlardan biri olduğu söylenebilir.

Türk dünyasında süreli yayınlar ile ilgili çalışmaların sonuncusu ise makalelerdir. Bu dönemde matbuat hakkında süreli yayınlardaki farklı yazarlara ait yazılar görülmektedir. Bunlardan en dikkat çekenleri ise Türkistanlı Ahmed Naim'in 1926 yılında "Yeni Kafkasya" dergisinde "Türkistan'da Gazetecilik Tarihi" adlı yazısıyla (Naim, 1926) Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu'nun 1932-1933 yılları arasında "Yaş Türkistan" dergisinde "Türk Gazeteciliği" başlıklı dizi şeklindeki yazısıdır (Toktamışoğlu, 1932-1933).

Naim, *Türkistan'da Gazetecilik Tarihi* adlı yazısında, ilk olarak Türkistan'daki matbuatın öneminden bahsetmektedir. Naim, Türkistan'daki yayınları "1- 1905 senesinden Harb-i Umumînin bidayetine kadar süren devir, 2- Harb-i Umumî'den Rus Devrimi ve istiklal mücadelesine kadarki devir, 3- Komünist istilası devri" şeklinde tasnif etmiş ve dönemin süreli yayınları hakkında açıklama yapmıştır (Naim, 1926, s. 77). Aynı şekilde Toktamışoğlu, "Türk devletlerinin toprak bakımından en büyüğü olan Türkistan'da, 1905 Devrimine kadar Türkçe olarak sadece bir gazete çıkmaktaydı" diye

başlayan “Türk Gazeteciliği” adlı yazısında, Türkistan’da yayımlanan süreli yayınların yayın tarihleri esasında açıklamaya çalışmaktadır (Toktamışoğlu, 1932-1933).

Aynı şekilde bu dönemde, Türk dünyasının bir parçası olan Türkmenistan’da da süreli yayınlar üzerine çalışmalar yapılmıştır. Ancak 1925-1935 yılları arasında Türk dünyasında süreli yayınlar hakkında yapılan söz konusu çalışmalardan sadece sonuncusu olan makale türü tespit edilebilmiştir. Bunlardan Türkmen düşünce tarihinde önemli olan çalışmaları, yayın tarihine göre şu şekilde ele almak mümkündür.

1. Geldi Gurtmıradov

Sovyet Türkmenistan’ında dergi redaktörlüğü yapan Geldi Gurtmıradov (1904-1938), 1926 yılında “Bolşevik” dergisinde “Metbugatımızın Bu Günkü Vezipesi” (Matbuatımızın Bu Günkü Görevi) adıyla bir yazı kaleme almıştır (Gurt Mıradoğlu, 1926, s. 48-50). Süreli yayınların Türkmenler arasında yayılması yönünde çaba harcanmasının gerekliliği üzerinde duran Gurtmıradov, gazetede veya dergide çıkacak olan yayının dili ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Habercilerimiz, gazeteye mektup yazdıkları zaman Arapça, Farsça ve diğer diller ile yazdıkları makalelerini güzelleştirmek ve makalelerini kendi yapabildiklerinden fazla yapma heveslerinden kendilerini tutmaları gereklidir. Gazete – dergiler için makalelerin güzel yazılması değil, belki onların içeriği gereklidir.” (Gurt Mıradoğlu, 1926, s. 48-50). Ayrıca Gurtmıradov’un 1927 yılında “Türkmenistan” gazetesinde, “Metbugat ve Gelecek Vezipelerimiz” (Matbuat ve Gelecek Görevlerimiz) adlı yazısını da aynı minvalde kaleme almış olup, gayesini yazının kaleme aldığı dönemdeki matbuatın geldiği durumu izah etmek olduğunu yazısının girişinde açıklamaktadır. Gurtmıradov yazısında, matbuat dil ve edebiyat ilişkisi bağlamında devam etmektedir (Gurtmıradov, 1927).

2. B[ekki] Berdiyev

Zeki Velidi Togan’ın *Hatıralar* adlı eserinde “Berdi Hacı’nın oğlu eski dostum avukat Kakacan” dediği şahsın kardeşi olan mücadele adamı Bekki Emiroviç Berdiyev’in (1898-1970) başyazarı olduğu “Türkmenistan Metbugatının Yükseliş Yolları” (Türkmenistan Matbuatının İlerleyiş Yolları) adıyla “Bolşevik” dergisinde bir yazı kaleme almışlardır (Berdiyev, 1926, s. 63-65; Rahmanov, 2015, s. 254-255). Berdiyev yazısında, Türkmenler arasındaki matbuatın durumu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Özellikle Türkmenlerin “çoğu zamanlar Türkmen okuyucuları Türkmen gazetesi yerine Rus gazetesini okumayı istiyorlar” diyen ifadelerine yazısında yer veren Berdiyev şöyle diyor: “Doğu ülkelerine Sovyet düşünce ve duygularını yaymak çok olanaklı. Orta Asya’da bu tür gazete şimdilik bulunmamaktadır.” (Berdiyev, 1926, s. 63-65; Rahmanov, 2015, s. 254). Berdiyev matbuatı, dil ve edebiyat bağlamında değerlendirmeye devam etmekte ve son olarak Türkmenlere özgü dil, içerik ve yöntem geliştirilmeli ve takip edilmeli diye tamamlamaktadır.

3. H[allı] Ş[ahberdiyev]

Dönemin koşullarından dolayı yazılarının altına isim ve soy isimlerinin ilk harflerini kullanan yazarlardan birinin de edebiyat araştırmacısı Hallı Şahberdiyev olduğu ve yazılarında “H.Ş” kısaltmasını kullandığı tespit edilmiştir. Hallı Şahberdiyev, 1927 yılında “Türkmenistan” gazetesinde “Türkmen Dilindeki Metbugatı Yayramakda Uçran Belalarım” (Türkmen Dilindeki Matbuatı Yayırmakta Rastladığım Engeller) adıyla Türkmen matbuatı ile ilgili bir makale kaleme almıştır (Ş[ahberdiyev], 1927). Şahberdiyev dönemin Türkmen basını, Türkmenistan’da Rusça çıkan “Turkmenskaya İskra” (Türkmen Kıvılcımı) gazetesiyle kıyaslayarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Ayrıca yazar, Türkmen basınına yaymak yolları üzerinde durmaktadır. Aynı şekilde Şahberdiyev 1927 yılında “Türkmen Dili, İmlası hem Metbugatımız” (Türkmen Dili, Yazımı ve

Matbuatımız) adıyla yayımladığı makalesinde, matbuatı dilsel açıdan ele aldığı görülmektedir (Şahberdiyev, 1927).

4. Garaca Burunov

1896-1965 yılları arasında yaşamış olan meşhur yazarlardan biri Garaca Burunov, "Gara Gulak" lakabıyla 1927 yılında "Tokmak" dergisinde kaleme aldığı "Metbugat Nâme?" (Matbuat Nedir?) adlı yazısında, karanlığın aydınlatıcısı, hastalığın ilacı şeklinde betimlediği basın, Türkmen topraklarına geç uğradığını ifade etmektedir: "Matbuat: gazete - dergi denilen kuşlar (dünyada erken bir zamanda ortaya çıkmış olsa da) bizim Türkmenistan ülkemize kendini göstermeden idare etti... daha yakın bir zamandan beri her gün her hafta çıkıp yayıldı" (Gara Gulak, 1927). Sovyetler Birliği döneminin meşhur yazarlarından olan Burunov'un yazısında, matbuatın öneminden ve Türkmenistan'a gelişi ile ilgili değerlendirmeler de bulunmaktadır.

5. Abdulhekim Gulmuhammedov

Türkmen aydını Abdulhekim Gulmuhammedov (1885-1931), 1870-1927 yılları arasında Türkistan basın tarihini, 1927 tarihinde "Türkistan Möchberinde Milli Metbugat" (Türkistan Çapında Millî Matbuat) başlıklı bir makale ile incelemiştir. Gulmuhammedov, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başındaki Türkistan'da süreli yayınlar konusunu, genelde Türkistan'da özelde Türkmenistan'da olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirmiştir. İlk olarak Türkistan'daki yayınları, "Şubat Devrimine Kadar Çıkan Yayınlar" ve "Şubat Devriminden Ekim Devrimine Kadar Çıkan Yayınlar" şeklinde tasnif etmekte ve o dönemlerde çıkan süreli yayınlarla ilgili değerli bilgiler aktarmaktadır. Gulmuhammedov yazısının ikinci kısmında, Türkmenistan'da veya Türkmençe yayımlanan "Ruznâme-yi Maverâ-i Bahr-i Hazar", "Daň Yıldızı", "Sadâ-yı Fukara", "Gızıl Yıldız", "Türkmenistan", "Dayhan" gazetesinden ve "Türkmen İli", "Komünist Yoldaşı", "Tokmak" dergisinden bahsetmektedir (Aşirov ve Arıcan, 2020a, s. 101-114).

6. Yakup Nasırlı

Sovyet Türkmenistanı döneminde matbuat alanında etkin olan aydınlardan biri olan Yakup Nasırlı (1899-1958), 1929 tarihinde Sovyet Türkmenistan'ında süreli yayınlar üzerine "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) Dergisi'nde "Natspeçat v Turkmenistane: Kratkiy oçerk istorii periodičeskoj pečati" (Türkmenistan'da Ulusal Basın: Süreli Yayınlar Tarihinin Kısa Bir Özeti) adlı bir makale kaleme almıştır. Nasırlı yazısında, o dönemde Sovyet Türkmenistan'ında yayımlanan "Sadayı Pukara", "Daň Yıldızı", "Gızıl Yıldız", "Türkmenistan", "Dayhan", "Yaş Kommunist", "Zähmet", "Tokmak", "Türkmen İli", "Bolşevik", "Pioner", "Türkmen Medeniyeti" ve "Gızıl Yol" olmak üzere yedi gazete ile altı dergiden bahsetmektedir (Aşirov ve Arıcan, 2020b, s. 45-50).

7. Yakov Faktoroviç

Sovyet Türkmenistan'ındaki süreli yayınları inceleyen ve bu makalenin konusu olan müstakil çalışmalardan bir diğeri, Yakov Markoviç Faktoroviç'in (1892-1948), 1929'da "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) dergisindeki "Peçat v Turkmenskoy SSR" (SSCB Döneminde Türkmenistan Basını) adlı makalesidir. Faktoroviç yazısında, 1929 yılı itibarıyla Sovyet Türkmenistan'ında süreli yayın olarak 5 gazete ("Türkmenistan", "Dayhan", "Yaş Kommunist", "Turkmenskaya İskra", "Zähmet") ve 6 derginin ("Tokmak", "Pioner", "Turkmen Medeniyeti", "Bolşevik", "Turkmenovedeniye", ["Gızıl Yol"]) yayımlandığını belirtmektedir (Aşirov-Arıcan, 2019, s. 98-108).

8. Cuma Halmıradov

“Türkmenistan” gazetesinin, “Tokmak” dergisi, 1930 yılının ortasından itibaren ise Türkmen dilinde yayımlanmakta olan tüm yayınların redaktörlüğünü yapan Cuma Halmıradov (1901-1938), 1930 tarihinde Türkmenistan’da millî basın tarihini konu edinen “Türkmenistanda Milli Metbugat” (Türkmenistan’da Millî Matbuat) adlı bir makale kaleme almıştır. Halmıradov yazısında, o dönemde Sovyet Türkmenistan’ında yayımlanan “Gızıl Yol”, “Türkmenistan”, “Dayhan”, “Yaş Kommunist”, “Gızıl Goşın”, “Zähmet”, “Bolşevik”, “Tokmak”, “Türkmen Medeniyeti” ve “Pioner” olmak üzere altı gazete ile dört dergiden bahsetmektedir (Aşirov, 2021, s. 45-52).

9. Esen Soltannıyazov

Esen Soltannıyazov’un Türkmenistan’da millî basın üzerine 1931 yılında “Türkmenistan” gazetesinde “Milli Metbugat: Cumhuriyet Medeni Vagzı Nesihatçiler Geleşi Mınasibeti Bilen” (Millî Matbuat: Cumhuriyet Medeni Vaaz- Nasihatçiler Kenesi Münasebetiyle) adıyla bir yazı yayımlanmıştır (Soltannıyazov, 1931a). Soltannıyazov Türkmenistan’da yayımlanan gazeteler ile ilgili şu bilgiyi vermektedir: “Şimdiki zamanda Türkmenistan’da çıkmakta olan merkezi gazeteler: “Türkmenistan”, “Kolhozçı”, “Yaş Komünist”, “Gızıl Goşın”, “Zähmet” ve “Mıdam Tayyar” gazeteleridir” (Soltannıyazov, 1931a). Bununla birlikte aynı dönemde yayımlanan dergilerinin isimlerini de şöyle sıralamaktadır: “[Türkmenistan] Cumhuriyeti’nin merkezinde bu tür dergiler yayımlanıyor: “Bolşevik”, “Täze Oba”, “Tokmak”, “Vojatı”, “Medeni İnkılap” (önceki “Türkmen Medeniyeti”), “Komunistler Magarıfı”, “Ayallar Sesi” (Soltannıyazov, 1931a). Ayrıca Soltannıyazov yazısında, yerel basın üzerinde de durmaktadır. Son olarak Soltannıyazov matbuatı Komünist Parti bağlamında değerlendirmektedir: “Matbuat... partinin elinde bir keskin silahtır” (Soltannıyazov, 1931a). Bununla birlikte Soltannıyazov’un 1931 yılında “Türkmen Medeniyeti” dergisinde “Metbugatımızdaki Kemçiliklerimizi Düzetmegimiz Gerek” (Matbuatımızdaki Eksikliklerimizi Düzeltmemiz Gerekli) adıyla matbuatın eksiklikleri üzerine değerlendirme yazısı yayımlanmıştır (Soltannıyazov, 1931b).

10. A. Saksanbayev

A. Saksanbayev tarafından 1932 yılında “Türkmenistan” gazetesinde “Orta Asyada Milli Metbugatı Öşişi” (Orta Asya’da Millî Matbuatın İlerleyişi) adıyla Orta Asya’da matbuat tarihi üzerine bir yazı kaleme almıştır. Saksanbayev yazısında, Rusya İmparatorluğu dönemindeki basın konusunu değerlendirerek başlamaktadır. Yazar, bu konuda Ekim İhtilaline kadar Orta Asya’da yerel dilde dini eserler haricinde yayınların olmadığını belirtmektedir. Yazar, 1925 yılı ile yazısının yayımlandığı yıl arasındaki yayınları sayısal kıyaslayarak değerlendirme yapmaktadır. Orta Asya basını, sosyalizm ideolojisi bağlamında millî matbuat ilerleyişini ele almaktadır (Saksanbayev, 1932).

Bunların dışında da bu dönemde matbuat ile ilgili farklı çalışmaların yapıldığını görmek mümkündür. Nitekim Abdulla Musaoğlu’nun “Türkmenistan Gazyeti” (Türkmenistan Gazetesi) adlı yazısı, özel olarak Türkmenistan gazetesini konu edinmektedir. Aga Sarıyev’in “Milli Metbugatı Yayratmak hem Yetiştirmek Meselesi” (Millî Matbuatı Yaymak ve Yetiştirme Konusu) adıyla millî matbuatı konu edinen bir yazı yayımlamıştır. M. İşanguliyev ile S. Gapurov “Metbugatımızın Dili ve İmlası” başlıklı yazısı, Türkmen dili ve yazımı bakımından matbuatı ele alan bir yazıdır. Galandar Nazarov’un bu dönemde yayımlanan matbuatı, ideoloji bakımından ele aldığı “Türkmenistanın Milli Metbugatı Sotsializm Garışığında” (Türkmenistan’ın Millî Matbuatı Sosyalizm Karışığında) adlı makalesi ile yine aynı dönemin matbuatının görevleri hakkında bilgilendirdiği “Aşak Metbugatın Gündelik Vazıpaları” (Alt

Matbuatın Günlük Görevleri) isimli yazısı yayımlanmıştır. Bu dönemde matbuat ile ilgili birçok yazarlara ait farklı içerikli yazılar görmek mümkündür (Aşirov, 2020, s. 144-147).

Sovyet Türkmenistan'ının 1925-1935 yılları arasında süreli yayınlar hakkında kaleme alınan yazılar farklı yönlerini ele alsalar da makale düzeyinde kaldığını görmek mümkündür. Nitekim bu dönemde Türkmenistan'da süreli yayınlar ile ilgili yazıların, Ramiyev'in genel olarak Tatarca süreli matbuat üzerine "Vakıtlı Tatar Matbuatı" adıyla 1925 yılında yaptığı kapsamlı çalışma ile Said'in 1927 yılında yayımladığı "Özbek Vaktli Matbuoti Tarihiga Materiallar (1870-1927)" adlı eserinden uzak olduğu görülmektedir. Bu dönemde yapılan çalışmaların, Türk dünyasında genel olarak süreli yayınlar üzerinde yapılan araştırmaların düzeyine çıkmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Zerdâbî'nin "Ekinçi" gazetesinin yayımlanmasının ellinci yıl dönümü münasebetiyle 1926 yılında Bakü'de yayımladığı "Azerbaycan Matbuatının Elli İlliyi: Ekinçi 1875-1925" adlı özel eser, bunun bariz örneklerinden biridir. Bu dönemde, gazetenin yıl dönümleri hasebiyle sadece onun kendisinde veya başka yayında bir kaç yazının konuya tahsis edildiği görülebilir. Ancak bunun bazı nedenlerinin olduğunu da yadsımak olanaklı değildir.

1925-1935 yılları arasında Türkmenistan'da süreli yayınlar ile ilgili yayımlanan yazıların ayrı bir önemini olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde Türkmenistan'da matbuat üzerine yapılan araştırmalar, genel olarak makale olup, bunları içerik ve yöntem açısından kendi içinde birkaç kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk basının gerekliliği üzerine kaleme alınan yayınlardır. Bu yayınlara, Burunov'un "Metbugat Nâme?" adlı yazısı önemli bir örnektir. Bu dönemde basın bağlamında ele alınan yazılarda, neredeyse her yayında matbuatın gerekli olduğunu vurguladığını görmek mümkündür. Sovyetler döneminin meşhur yazarlarından Berdi Kerbabayev'in (1894-1974) "Metbugat" (Basın) adlı şiirinde, bu düşüncenin edebî bir yansıması olduğu söylenebilir (Aşirov, 2019, s. 55):

*"Dünyada özgür yaşamak için,
Her bir şeyden gereklidir basın.
Her devleti tüm hastalıktan arıtan,
Tüm derdin dermanıdır basın."*

Bu dönemde matbuat üzerine yazılan yazılardan ikincisi, Türkmençe basının gerekliliği hakkındadır. Nitekim Şahberdiyev'in "Türkmen Dilindäki Metbugatı Yayramakda Uçran Belalarım" adlı yazısı, Türkmençe basının önemli ve gerekli olduğunun üzerinde durmaktadır. Çünkü bu dönemde Rusça basın dönemin şartlarında basım ve içerik bakımından iyi bir düzeyde olduğu görülebilir. Berdiyev yazısında, bu konuyu açık bir şekilde dile getirmektedir. Şahberdiyev ve bu mesele üzerinde yazı kaleme alanlar, Türkmen basının önemini, Türkmen dili, edebiyatı, kültürü, özellikle de kimliği açısından konuyu irdellemektedirler. Ayrıca Gurtmiradov'un "Metbugat ve Gelecek Vezipelerimiz" adlı yazısında, dilden çok içeriğe dikkat çektiği görülmektedir. Bu da süreli yayının dilsel bakımdan önemiyle birlikte gayesine, daha doğrusu ideolojisine dikkat çekilmeye başlanmıştır.

Bu süreçte yer alan matbuat araştırmasının en önemli üçüncü bölümü ise basını tarihsel olarak ele alan çalışmalardır. Bunların başında Gulmuhammedov'un "Türkistan Möçberinde Milli Metbugat" adlı çalışması gelmektedir. Gulmuhammedov yazısında, genelde Türkistan, özelde Türkmenistan basınına ele almakta ve onunla ilgili önemli bilgiler serdetmektedir. Hem yöntem hem de içerik açısından Türk dünyasındaki matbuat üzerine yapılan çalışmaların bilimsel düzeyinde olduğu söylenebilir. Bu dönemin aydınlarından Nasırlı'nın "Natspeçat v Turkmenistane" adlı Türkmenistan'da ulusal süreli yayını kısaca tarihi ele almakla Gulmuhammedov'un yazısının ikinci bölümünü doğrular nitelikte olup, Türkmenistan basın tarihi açısından önemli bir Rusça metindir.

Aynı şekilde Sovyet yazarlarından Faktoroviç'in "Peçat v Turkmenskoy SSR" adlı yazısı, Sovyet Türkmenistanı döneminde basını, tarihsel açıdan konu edinmiştir. Ayrıca ideoloji temelindeki yayınların ağırlık almaya başladığı dönemde matbuat ile ilgili yayın yapan Halmıradov'un "Türkmenistanda Milli Metbugat" adlı makalesi, bir kısmı da olsa tarihi bakımdan süreli yayınları ele almaktadır.

Bu araştırmanın sonucusu ise Sovyet Türkmenistan'ında dönemin ideolojisinde öne çıkan basın üzerinde yayınlar yapan Soltannıyazov'un "Milli Metbugat: Cumhuriyet Medeni Vagzı Nesihetçiler Gençliği Mınasibeti Bilen" adlı yazısıdır. Soltannıyazov bu yazısında, matbuatı Komünist Parti bağlamında değerlendirmekte ve dönemin ideolojisinin silahı olarak lanse etmektedir. Ayrıca Saksanbayev "Orta Asyada Milli Metbugatı Öşişi" adlı yazısı da Orta Asya basınının, sosyalizm ideolojisi bağlamında millî matbuat durumunu irdelemektedir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Türkistan'da uyguladığı politikaların da değiştiği, daha doğrusu siyasi baskının arttığı döneme denk gelmektedir. Konuyla ilgili ayrıca Sovyet Türkmenistan'ının ilk yıllarından itibaren siyasi süreli yayınların daha aktif bir şekilde geliştirilmesi gerekliliği üzerine yazılar görülebilir. Nitekim İsaak Abramoviç Zelenski'nin (1890-1938) 1925 yılında "Bolşevik" dergisinde "Birinci Partiya Curnalının Borcu" (Birinci Parti Dergisinin Borcu) adlı yazısında, bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "Türkmen dilinde parti dergisini çıkarmak bizim parti matbuatımızda büyük iştir" (Zelenskiy, 1925, s. 2-6; Rahmanov, 2015, s. 26). Aynı şekilde Eziz İsmailoğlu tarafından 1928 yılında "Pioner" dergisinde "Pioner Metbugatının Gündelik İşlerimize Kömegi" (Pioner Matbuatının Günlük Çalışmalarımıza Yardımı) adlı yazısında, "Pioner" dergisinin Sovyet Türkmenistan'ındaki çocuklara propaganda açısından önemli ve etkili olduğu ifade edilmektedir: "Pioner dergisi, günbegün gelişmekte olan pionerler hareketine, onların tecrübe faaliyetlerine yol gösterme alanında en önemli bir silahtır" (Aşirov, 2021a, s. 5-6).

Bu süreç içinde Sovyet Türkmenistan'ında ilerleyen matbuat faaliyetlerini, dönemin ideolojisi denetimler yoluyla basın ve yayın organlarını kontrol altında tutmuştur. Söz konusu dönemin ilk beş yılında basın hayatında görülen çokluk, çeşitlilik ve farklı düşünce yapısına sahip yazarların görüşler yerine dönemin komünist ideoloji anlayışı yayın hayatında hâkim olmaya başlamıştır. Bunun sebebi dönemde uygulanan politikaya göre Türkmenistan'ı ileri götürecek tek yol komünizm ideolojisidir. Bu şekilde basını ideoloji bakımından ele alan değerlendirmeler, yönetimde olan siyasi hâkimiyetin Türkmenler arasındaki etkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Türk dünyasında süreli yayınlarla ilgili yaptığı çalışmalarında Ramıyev'in "Vakıtlı Tatar Matbuatı" adlı eserinde takip ettiği yöntem dikkat çekicidir. Nitekim Ramıyev eserinde, süreli yayınlar hakkında bilgi vermekle birlikte onun ve editörünün resimlerini vermesi, Türk basın tarihi açısından ayrı bir değere ve tarihe düşülen bir kayıt olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Naim 1926 yılında yayımladığı "Türkistan'da Gazetecilik Tarihi" adlı yazısında, konunun önemine binaen şöyle demektedir: "Türkistan'daki risale ve gazeteler hakkında materyallerin noksanlığı dolayısıyla bazı münteşir gazetelerin tarih-i neşir, meslek ve nüshalarının âdetini göstermekten maruzum" (Naim, 1926, s. 77). Bugün genelde Türkistan'da, özeldir Türkmenistan'da dönemin yazılarında bahsedilen süreli yayınlar hakkında yeterince bilgi elde edilememektedir. Ancak süreli yayınlardaki şiirleri derleyerek kitap haline getirildiğini de bu dönemde görmek mümkündür. Nitekim dönemin Türkmen aydınlarından Muhammet Geldiyev (1889-1931) tarafından 1931 yılında *Türkmen Yaş Goşgıcuları (Türkmen Genç Şairleri)* adlı eserde derlenerek yayımlanmıştır (Aşirov, 2019, s. 53-56).

Aynı şekilde Naim "Türkistan'da Gazetecilik Tarihi" adlı yazısında, Türkistan'daki matbuatın tarihi bir öneme haiz olduğunu şu sözler ile özetlemektedir:

“Gazetecilik veya matbuat tarihi, hiç şüphesizdir ki bir milletin ilmî seviyesini ve içtimâî hayatının muhtelif safahatını gösteren bir mıkyaş ve pek parlak aynasıdır.” (Naim, 1926, s. 75). Çünkü XX. yüzyılda Türk dünyasında süreli yayınları yakın dönem Türkistan tarihinin, dilinin, edebiyatının, medeniyetinin yazımında ayrı bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Hatunoğlu, 2015, s. 315-328). Çünkü Türkistan basın tarihi yazıları bir anlamda Türkistan düşünce, kültür, siyasi tarihinin de yazılarıdır. Ziya Said, “Bir Günlük Tarih” adlı başlıkta bu konuyu özetleyen cümleyi şöyle zikretmektedir: “Gazete yedi günün birinde çıktığından dolayı o günün tarihi denilebilir.” (Said, 1974, s. 109).

Sovyet Türkmenistan'ının 1925-1935 yılları arasında süreli yayınlar üzerine yazılar kaleme alan yazarların bazıları ideolojik saiklerle dönemin matbuatını ele almış olsa da onların kendi denemelerinde Türkmenistan'da yayımlanmış yayın organlarının isimlerini zikretmesi, Türkmen basın tarihi açısından ayrı bir değere sahip olduğu, Türkmen tarihi açısından ise birer belge olduğu söylenebilir. Nitekim 1918-1919 yılları arasında yayımlanan “Dağ Yıldızı” adlı bir gazete bulunmaktadır. Günümüzde, “Dağ Yıldızı” gazetesi ile ilgili çok az bir bilgi dönemin çalışmalarında geçmekte ve Türkmenistan'ın Millî Kütüphanesi'nde 5 Ekim 1918 yılına ait bir nüshası bulunmaktadır. Ancak bu gazete Türkmenistan'da bir tarihin, düşüncenin, siyasi biri girişimin aydınlatılması için önemli bir süreli yayındır. Aslında “Dağ Yıldızı” gazetesi, 16 Haziran 1918 tarihinde dönemin entelektüelleri tarafından oluşturulan “Türkmen Merkez Komitesi (Müslüman Komitesi)” komitenin resmi süreli yayın organıdır. Bu durum da Türkmenistan'da 1925-1935 yılları arasında matbuat üzerine yapılan çalışmaların önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Çünkü Türkmen aydınlarının bu dönemde bazı millî düşüncelerini, siyasi, sosyokültürel girişimlerini basın üzerinden vermeye çalıştıkları görülebilir. Özellikle Türkmenistan'da millî mücadele (basmacılık) döneminde sayfa ve gazete şeklindeki yayınlar da ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim Lenin ve Maks'ın resimlerinin altında “belirtilen kişilere ve tatlı sözlerine güvenmeyin” ibaresini içeren bildiri bile dönemin mücadelesini yansıtmaya açısından değerli bir belgedir (Karpov, 2018, s. 55-56). Ancak bunlar dönemin yazılarında bahsi geçen yayınların/belgelerin özgün nüshasının bulunma meselesi de üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Said de 1927 yılında kaleme aldığı “Özbek Vaktli Matbuoti Tarihiga Materiallar (1870-1927)” eserinde, 1917 yılında yayın hayatına başlayan “Fargona Sahifesi” adlı gazete ile ilgili açıklamasında aynı konuyu şu şekilde dile getirmiştir: “O gazete ile ilgili materyal bulamadığımız için onun amacı ve gayesi hakkında bir şey söyleyemedik.” (Said, 1927, s. 50).

Tüm bunlara rağmen 1936 yılından itibaren Sovyet Türkmenistan'ında süreli yayınlarla ilgili farklı gayelerle de olsa da onların üzerinde çalışma yapılmaya başlanmıştır. Ruhı Aliyev tarafından 1936 yılında “Türkmen İli” dergisi ile ilgili “Türkmen İli” Jurnalının İçtümâğı ve Sınıpı Yüzi” (“Türkmen İli” Dergisinin Toplumsal ve Sınıfsal Yüzü) adıyla özel bir eleştirel kitap çalışması yayımlanmıştır (Aşirov, 2020, s. 218-238). Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkmen basın tarihi ile ilgili bilimsel önemli yayınlar yapılmıştır. Sovyet Türkmenistan'ında süreli yayınlar konusunda, bilim insanı Mämmetdurdı Annagurdov ayrı bir yere sahiptir. Nitekim Annagurdov tarafından kaleme alınan 1957 yılında “Türkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihinden” (Türkmenistan'da Komünist Matbuatın Tarihinden) adıyla başlayan eserleri, Türkmen basın tarihi açısından değerli yapıtlardır (Aşirov, 2020, s. 148).

Aynı şekilde bu dönemde her bir süreli yayını özel olarak ele alan çalışmalarda yapılmıştır. Atabay Nazarov'un 1988 yılında “Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazyetindäki Türkmen Edebiyatına Degişli Materialların Görkezicisi” (“Hazar Ötesi Gazetesi”ndeki Türkmen Edebiyatına Ait Materyallerin Göstericisi) adlı eseri, gazetenin içeriğini tam olarak gösteren bir çalışmadır (Aşirov-Acar, 2021, s. 372-81). Ayrıca Kakabay İlyasov ile

Hocamırat Goçmıradov birlikte “Türkmenistan” gazetesinin yetmişinci yıl dönümü münasebetiyle 1990 yılında hazırladıkları “Dövrün Aynası (“Sovet Türkmenistanı” Gazeti 70 Yaşadı)” adlı eserde, Sovyet Türkmenistan’ı döneminin son yıllarında yapılmış önemli bir çalışmadır (Aşirov ve Albayrak, 2020, s. 141-46). Ayrıca Sovyet Türkmenistan’ı döneminde süreli yayınlar üzerine yapılan farklı çalışmalar görülebilir (Aşirov, 2020, s. 139-53). Bir bakıma 1925-1935 yılları arasında Türkmenistan’da matbuat üzerine yapılan yayınlar, Türkmen basın tarihinin öncüsü konumundaki yazılar olduğu söylenebilir.

Sonuç

XX. yüzyılda Türk dünyasında millî matbuat ayrı bir yere sahip olmuştur. Özellikle 1905 yılından başlayan genelde Türkistan’da, özelde Türkmenistan’da yayımlanan millî matbuat, Türkmen dilini, edebiyatını, kültürünü ve tarihini yansıtmaktadır. Onların yazımında süreli yayın organları ayrı bir öneme sahip olmuştur. Basın hayatında meydana gelen gelişmeler, siyasi değişimlere ve toplumsal yaşamda yeniliklere yol açmıştır. Sovyet Türkmenistan’ında süreli yayınlar kısa sürede önemli bir konuma ve millî bilincin gelişmesi açısından etkin bir hâl almaya başlamıştır.

1905 yılında Türkistan’da cedidçilik bağlamında ışık yüzü görmeye başlayan millî basın, siyasi, toplumun düşünce ve sosyokültürel yapısında görülen değişimi yansıtan ayna olmuştur. Bir bakıma süreli yayınlar, döneme ışık tutan bir bilge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda 1925-1935 yılları arasında Türk dünyasında süreli yayınlar üzerine farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları, süreli yayınlar hakkında genel veya bir yayın üzerine özel kitap ve makale şeklinde tasnif etmek mümkündür. Ancak bu zaman diliminde Sovyet Türkmenistan’ında süreli yayınlar ile ilgili makale düzeyinde çalışmaların yapıldığı görülebilmektedir. Bu dönemde süreli yayınlar üzerine yapılan çalışmalar, Türkmen matbuat tarihi açısından ayrı bir değer olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu çalışmalarda ismi geçen süreli yayınlar, günümüzde bir dönemin siyasi ve sosyal yaşamını yansıtmaktadır. Aynı şekilde dönemin süreli yayınlar ile ilgili araştırmalarında da kaynaklık etmektedir. Bu dönemde farklı düşünce yapısına sahip Türkmen aydınlarının öncülüğünü çekerek yayımlanan çalışmalar, Türkmen basın tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar için önemli bir başlangıç teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Aşirov, T. (2020). *Türkmen Basın ve Düşünce Tarihinde Türkmen İli Dergisi (1922-1924)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Aşirov, T. (2021a). *Türkmenistan’da Sovyetleştirilme Sürecinde Pioner Dergisi (1926-1930)*. Ankara.
- Aşirov, T. (2019). Türkmen Yaş Goşgıçları. (1931). Yıgnap Tertibe Salan M. Geldiyev. Aşgabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı. 91 S. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 53-56.
- Aşirov, T. (2021b). Cuma Halmıradov’a (1901-1938) Göre Türkmenistan’da Millî Matbuat. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 45-52.
- Aşirov, T. ve Acar, S. (2021). Türkmen Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak “Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta” Gazetesinin Değeri. *Türk Dünyası Edebiyatı*, 372-381. İstanbul: İhlamur Kitap.
- Aşirov, T. ve Albayrak, Ç. (2020). İlyasov, K. – H. Goçmıradov. H. (1990). Dövrün Aynası (“Sovet Türkmenistanı” Gazeti 70 Yaşadı), Aşgabat: Türkmenistan. 208 S. *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 141-146.

- Aşirov, T. ve Arıcan, O. (2019). Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistan'ında Süreli Yayınlar. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 98-108.
- Aşirov, T. ve Arıcan, O. (2020a). A. Gulmuhammedov'a (1885-1931) Göre Türkistan'da Milli Matbuat. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 101-114.
- Aşirov, T. ve Arıcan, O. (2020b). Yakup Nasırlı'ya (1899-1958) Göre Türkmenistan'da Milli Matbuat. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 45-50.
- Azerbaycan Matbuatının Elli İlliyi: Ekinçi 1875-1925*. (1926). Bakü: "Komünist" Gazetesinin Neşriyatı.
- Berdiyev, B. ve Patsiloski (1926). Türkmenistan Metbugatının Yükseliş Yolları. *Bolşevik Dergisi*, 6-7, 63-65.
- Gara Gulak (1927). Metbugat Nâme? *Tokmak Dergisi*, 17-18.
- Gurt Muradov, G. (1927). Metbugat ve Gelecek Vezipelerimiz. *Türkmenistan Gazetesi*.
- Gurt Murat Oğlu, G. (1926). Metbugatımızın Bu Günki Vezipesi. *Bolşevik Dergisi*, 4-5, 48-50.
- Hatunoğlu, N. (2015). Yakın Dönem Türkistan Tarihi Yazımında Buhara Ahbarı Gazetesi'nin Yeri ve Önemi. I. *Uluslar Arası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu (23-25 Ekim 2014 Zonguldak/Türkiye) Bildiriler Kitabı*, (ed. N. Hatunoğlu- C. Kuş Büyüktaş). İstanbul: Buluş Tasarım ve Matbaacılık Yay. 315-328.
- Karpov, G. İ. (2018). Bor'ba s Basmaçestvom v Türkmenii v period 1920-24. (haz. Tahir Aşirov). *Asya Studies-Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6, 47-62.
- Naim, T. A. (1926/2018). Türkistan'da Gazetecilik Tarihi. *Yeni Kafkasya*. 1926 (haz. Y. Akpınar, S. Türkyılmaz, Y. Özkaya). 3. C. İstanbul: TEAS Yay.
- Rahmanov, B. (2015). *Türkmenistan Sosyal Hayatının İlk Devresi: Bolşevik Dergisi (1925-1929)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ramiyev, İ. (1926). *Vakıtlı Tatar Matbuatı (1905-1925)*. Kazan: Gajur Basması.
- Said, Z. (1974). Özbek Vaktli Matbuoti Tarihiga Materiallar (1870-1927). *Tanlangan Asarlar*, Taşkent: Gafur Gulam Nomidagi Adabiyot va Sanat Neşriyoti. 15-116.
- Saksanbayev, A. (1932). Orta Asyada Milli Metbugatı Öşişi. *Türkmenistan Gazetesi*.
- Soltannıyazov, E. (1931a). Milli Metbugat. *Türkmenistan Gazetesi*.
- Soltannıyazov, E. (1931b). Metbugatımızdaki Kemçiliklerimizi Düzetmegimiz Gerek. *Türkmen Medeniyeti Dergisi*, 1-2.
- Ş[ahberdiyev], H. (1927). Türkmen Dili, İmlası hem Metbugatımız. *Türkmenistan Gazetesi*.
- Toktamışoğlu (1932-1933). Türk Gazeteciliği. *Yaş Türkistan Dergisi*.
- Zelenskiy (1925). Birinci Partiya Curnalının Borcu. *Bolşevik Dergisi*, 1-2, 2-6.